

Nevenka Č. Sadar

MOŠKI IN ŽENSKÉ V PROSTEM ČASU

Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1991

Dr. Nevenka Č. Sadar v svoji knjigi *Moški in ženske v prostem času* analizira odnose med demografskimi, socialnimi, ekonomskimi in osebnostnimi dejavniki, ki določajo dejavnosti mladih in odraslih v Sloveniji ob njihovem prostem času. Pri tem jo je predvsem zanimal vpliv razlike med spoloma na vzorce teh dejavnosti posameznikov/posameznic. Njena vodilna hipoteza je bila, da razlika med spoloma pojasni največji delež variabilnosti v vzorcih dejavnosti v prostem času. To hipotezo so potrdili tudi rezultati avtoričinih in drugih raziskav, ki jih je Sadarjeva uporabila v svoji knjigi. Levji delež raziskovalnih podatkov zavzemajo avtoričine lastne raziskave, ki jih je opravljala skozi vrsto let.

Knjiga ima sedem poglavij, ki jih lahko razdelimo na tri podskupine: pregled teoretičnih razprav o problematiki prostega časa, oblikovanje po spolu deljenih socialnih vlog pri delu in v prostem času, analiza empiričnih podatkov o dejavnosti moških in žensk v Sloveniji. V poglavju o teoretičnih (psiholoških in socioloških) modelih razlage razlike med prostim časom in delovno vezanim časom Sadarjeva analizira odnose med strukturalnimi omejitvami in omejitvami, ki jih prinašajo socialne vloge na eni strani, ter individualno izbiro in samorealizacijo na drugi strani. Kot piše v Uvodu, je poudarek na tistih teorijah in empiričnih rezultatih, ki pojasnjujejo nastanek definicij socialnih realitet, mehanizme, odločilne za položaj posameznice(ka) in pripadnic(kov) različnih slojev, ter na tistih informacijah, ki postavijo konvencionalne interpretacije podob moških in žensk pod vprašaj (str.10).

Sadarjeva prikaže najpomembnejše teoretske koncepte razlikovanja prostega časa in delovnega časa in opozori na omejenost tistih modelov, ki imajo prosti čas za negativno določen glede na delovni čas. Zato poudarja intrinzične pozitivne značilnosti prostega časa (časa, ki ga razumemo kot "zaznano svobodo", in kot čas samoekspresije posameznika, čas za sebe itd.). Opozarja na nujno diferenciacijo pojma prostega časa glede na razne dimenzije dejavnosti, prav tako na nujno nadaljnjo diferenciacijo pojma delovnega časa. Sadarjeva opozarja tudi na pogoste nekonsistentnosti v pojmovanju prostega in delovnega časa, saj avtorji različno umeščajo tiste dejavnosti, ki jih ne morejo uvrstiti v delo oz. v čisti prosti čas. Upravičeno opozarja na to, da je delitev na prosti čas in delovni čas umetna, ker slepo ponavlja dihotomijo življenja, ki jo vzpostavlja industrijski način proizvodnje. Zato se strinja z mnenji raznih avtorjev, da predstavlja prosti čas bolj izkušnjo kot pa definiran čas in prostor. Takšno pojmovanje je tudi odraz sprememb, ki jih je spodbudil proces zmanjševanja centralnosti zaposlitve. Zato se meje prostega časa relativizirajo, velikokrat so le subjektivno določljive, ker vsaka socialna skupina opredeljuje svoj prosti čas v nekem referenčnem okviru. Kljub temu pa tudi Sadarjeva definira prosti čas glede na delovni čas, saj ga že na začetku knjige imenuje "zunajdelovni" čas. To ustreza tudi njenim empiričnim raziskavam prostega časa, saj se je v njih omejila na dejavnosti po končanem formalnem plačanem delu oz. po pouku v primeru dijakov.

Po mnenju avtorice je osnovni element prostega časa, v primerjavi z drugimi področji življenja, večja možnost osebne izbire in samoekspresije. To možnost pa določajo tako socialne in ekonomske vloge kot že aktualizirani vzorci aktivnosti. Zato jo v analizi empiričnih podatkov zanimajo percepcije možnosti izbire, možnosti drugačnih potekov življenja.

Ker avtorica predstavlja odločilen vpliv razlike med spoloma na oblikovanje prostega časa posameznika(ce), predstavi najprej glavna teoretična dognanja o oblikovanju spolnih vlog. Sadarjeva zavrača poenostavljena mnenja o tipičnih razlikah med moškimi in ženskami (npr. v intelektualnih sposobnostih, v motivaciji doseganja, v socialnih sposobnostih, v moralnem razvoju) in povsod opozarja na relativnost teh razlik.

Teorije o razlikah med moškimi in ženskami v razvoju identitete so dvomljive, trdnejši pa so podatki o utrjenih delitvah dela moških in žensk, zlasti v družini, in o vplivu teh razlik na psihološke, socialne in ekonomske razlike. Sadarjeva poudarja, da se tradicionalna shema delitve dela v družini prenaša tudi v netradicionalne oblike družinskih skupnosti (kohabitacija, komune itd.). Podatki o deležih različnih dejavnosti v celotnem prostem času po svetu in v nekdanji Jugoslaviji kažejo, da ženskam pripada večina rutinskih vsakdanjih opravil, moškim le manjšina, ženske pa so precej manj kot moški udeležene v tistih dejavnostih, ki so namenjene samoekspresiji in ki so rezultat intrinzične motivacije.

Analiza podatkov o preživljanju prostega časa v Sloveniji je pokazala, da se od šestdesetih let naprej vzorci dejavnosti spreminjajo v smeri vse večje raznoličnosti. Sadarjeva ugotavlja, da v primerjavi z razvitim svetom ne zaostajamo na področju množičnih komunikacij, je pa v Sloveniji precej manj samoekspresije, manj socialnih kontaktov in manj uravnoteženosti v dimenzijah aktivnost-pasivnost in utilitarizem-ekspresija.

Večina populacije se zateka k dokaj stereotipnim oblikam preživljanja prostega časa (spremljanje množičnih komunikacij, pridobivanje dodatnega zaslужka, urejanje doma itd.), pri manjšini populacije pa je avtorica identificirala izredno pestrost vzorcev dejavnosti. Vzorci aktivnosti ob prostem času se razvrstijo v štiri osnovne skupine: "ženske aktivnosti", "družinske aktivnosti", "narava-praktične aktivnosti", in "aktivnosti ob prostem času". Prve tri so aktivnosti neformalnega dela. Dobljeni vzorci aktivnosti so najbolj odvisni od zaposlitvenega statusa, spola, izobrazbe, dohodkov in starosti. Kombinacija spola in zaposlenosti je tista, ki določa osnovne usmeritve aktivnosti, ki so za ene predvsem "dejavnosti ob prostem času", za druge pa predvsem neformalno delo in za tretje kombinacija obeh.

Podatki kažejo, da se odrasle ženske posvečajo predvsem družini in praktičnim dejavnostim, medtem ko se moški posvečajo bolj individualističnim dejavnostim. Zaposlene ženske vodijo pri dejavnostih ob prostem času predvsem altruistične motivacije in nujnosti vsakdanjega življenja, medtem ko njihove moške partnerje vodijo pogosteje motivi osebne rasti. Zaposleni pari z otroci si v glavnem delijo neformalno delo, odnose s sorodniki in prijatelji, skrb za otroke in njihovo vzgojo, družinske izlete in gledanje televizije. Toda aktivnosti, ki dajejo specifiko prostemu času, ali ki imajo v sebi inovativni potencial, so po večini domena moških. Sadarjeva pa ugotavlja, da imajo ženske kljub tem razlikam enake aspiracije kot moški, pri realizaciji njihovih aspiracij pa ima glavno vlogo stopnja izobrazbe. Pri nizki življenjski ravni so ženske bolj tradicionalne kot moški, pri visokem standardu pa je ravno nasprotno.

Razlika med prostim in delovnim časom je usodno obremenjena z industrijsko paradigmo moderne in zdi se, da postaja s koncem te paradigme tudi delitev prosti čas/delovni čas dvomljiva. Industrijska proizvodnja začinja s tem, da instrumentalizira in ekonomizira čas, s tem ko segmentizira življenjski potek na strogo ločene sfere (sfero dela, sfero menjave, sfero porabe in zasebnosti). Tako dobi sam čas ekonomsko vrednost, postane blago in kapital. Zato je razlika med prostim časom in delovnim časom najprej ekvivalentna razliki med ekonomsko ovrednotenim in ekonomsko (še) neovrednotenim

časom oz. dejavnostmi posameznika v tem času. Zato ni nenavadno, da pride do prve negacije razlike med prostim in delovnim časom prav tedaj, ko postane prosti čas pod vplivom transformacije kulture in oblik porabe navidez dominanten v življenju posameznika - v razvitih zahodnih družbah od šestdesetih let naprej. Tedaj namreč ekonomija "odkrije" ekonomsko in produktivno funkcijo porabe, zabave in prostega časa sploh. Prosti čas je s tem pritegnjen v kroženje kapitala. Hočeš nočeš postane ekonomsko ovrednoten čas. S tem se zamaje družbena relevantnost razlike med prostim in delovnim časom.

Drugi korak k relativizaciji, če ne že preseganju te razlike, pomeni uvajanje novih oblik proizvodnje, ki omogočajo vedno bolj individualizirano porazdelitev delovnega in prostega časa, uvajanje dela doma, prepuščanje monotonih, nekretnih dejavnosti "tovarni", medtem ko postaja kreativni del (začenši od samoizobraževanja, zbiranja informacij do načrtovanja produktov) domena dela posameznika v "prostem času".

Te in druge inovacije v strukturah proizvodnje, trga, porabe, oblikovanja življenjskega poteka silijo v razvitih družbah posameznike k celostnim oblikovanjem življenjskega poteka; ta ni več tako zelo odvisen od vnaprejšnjih delitev sfer in delitev "časov", kot je bil v času tradicionalne moderne. Seveda pa se postavlja vprašanje, ali te spremembe v enaki meri zadevajo vse družbene skupine in sloje, še posebej pa, ali prizadevajo moške in ženske in kako jih prizadevajo. Tradicionalna moderna je prav v družini ohranjala stereotipno delitev socialnih vlog po spolih; ženski je pripadla funkcija reprodukcije družinskega sveta, rojevanje in vzgoja otrok, in šele kot dodatek morebitna lastna zaposlitev in poklicna kariera. Moški je ohranil in razvijal svoje ekonomsko produktivno funkcijo. V družini pa je ohranil le tiste vloge, ki so mu pomagale reproducirati njegovo lastno psihofizično kondicijo za ekonomsko vrednoteno delo. Ta vzorec delitve vlog v družini je bil nedvomno funkcionalen s stališča industrijske moderne in je imel svoje utelešenje v strukturah tradicionalne jedrne družine. Zato je tudi vzorec dejavnosti v prostem času posnemal to delitev vlog.

Vprašanje, ki se mi zastavlja, je, koliko ti vzorci kažejo na bistvene tendence oz. na spremembe, ki se nakazujejo s pojavi poindustrijske moderne. Menim namreč, da težnja k individualizaciji življenja, ki se uveljavlja skozi te pojave, obenem potrjuje in odpravlja razliko prosti čas - delovni čas in tudi dosedanje delitev dejavnosti v prostem času med spoloma. Individualizacija življenja zahteva čim bolj celostno oblikovanje vsega življenja in prepletanje različnih vrst dejavnosti, predvsem pa dela in prostega časa. Osnova za to je dejstvo, da vedno težje razlikujemo med ekonomsko ovrednotenimi in ekonomsko neovrednotenimi dejavnostmi (deli), tako da produkcija neha biti trdno zvezana z "delovnim časom", preživetim zunaj doma, čas, preživet doma, pa neha biti zvezan s "prostim časom", časom brez dela.

Po drugi strani pa se uveljavlja nova delitev "časov". To je delitev na "individualizirani" čas in "družbeno zahtevani" čas. Ta delitev seka dosedanje delitev na prosti čas in delovni čas, kajti v obeh polih te razlike se uveljavlja nova razlika. V sferi dela gre za razliko med kreativnim in repetitivnim oz. avtomatskim delom, v sferi zasebnosti pa za razliko med tistimi dejavnostmi, kjer posameznik skrbi za svoj osebni razvoj in za oblikovanje odnosov z bližnjimi osebami, ter čas, kjer je posameznik podrejen zahtevam trga, množične porabe in kulture, kjer se, skratka, kot individuum izgublja in ostaja le "socialna vloga".

Menim, da bo nova delitev z napredkom poindustrijske modernizacije spodjedla staro in ji odvzela vsebino. Le v tistih družbah, ki se bodo še naprej mučile z industrijsko

modernizacijo življenja (a take so na žalost tudi vse postsocialistične družbe) bo tradicionalna delitev na delovni in prosti čas še ostala dominantna. Z njo bo ostala dominantna tudi delitev tradicionalnih vlog spolov v prostem času, zasebnosti in v družini (in seveda tudi v javnosti, na delu idr.).

Mirjana Ule